

ILLUSZTRÁLT DÍSZCÍMLAPOK PÁZMÁNY PÉTER KALAUZ CÍMŰ MŰVÉHEZ ÉS KÁLDI GYÖRGY BIBLIAFORDÍTÁSÁHOZ

SZILÁGYI ANDRÁS

1613 – meghatározóan jelentős dátum; valóságos fordulópont a felekezeti polémiák magyarországi történetében. A hazai ellenreformáció vezéralakja, a 43 éves Pázmány Péter ekkor jelenteti meg korábbi hitvitázó írásainak és térítő tevékenységének nagyszabású összegzését, az *Isteni Igazságra vezérlő Kalauz* című főművét, a „magyar nyelvű teológiai eszmélkedés csúcsteljesítményét”.¹ E mű fogadtatásával, hatástörténetével Fraknói Vilmos óta, azaz az utóbbi mintegy 130 évben, számos tanulmány foglalkozik.² Szerzőik többségénél – akár részletesen kifejtve, akár tömör összegzőként – rendre ismétlődik az a megállapítás, amely nagyjából így summázható: ahhoz az elementáris hatáshoz, amelyet e mű a kortársakra, majd a továbbiakban, a megjelenését követő évtizedekben a hazai közfelfogásra gyakorolt, az érvelés meggyőző logikája, a megírt szöveg retorikai, tartalmi és stiláris értékei mellett egy további körülmény is hozzájárult. Éspedig az a félreérthetetlen, a kortársak számára egyértelműen „kódolható” üzenet, amelyet az első, majd a tíz évvel későbbi második kiadás illusztrált díszcímlapja közvetít és hirdet, a képi ábrázolás sajátos eszközével.

Az utóbbi évtizedekben több kitűnő, hosszabb-rövidebb művészettörténeti, illetve könyvészeti tanulmány tett kísérletet annak a két, körütekintően felépített, részletgazdag grafikai alkotásnak az értelmezésére, amelyek e mű, a *Kalauz* első és második kiadásának díszcímlapját képezik.³ (1–2. kép) Rámutatva a két kompozíció közötti különbségekre – az ugyancsak Pozsonyban megjelent második kiadás

¹ *Régi Magyar Könyvtár*, kiad. SZABÓ Károly, I, Bp., 1886 (ezután: RMK I.), 443.; *Régi Magyarországi Nyomatványok*, szerk. BORSA Gedeon (et al.), Bp., II, 1983. (ezután: RMNy), 1059. Facsimile kiadás: PÁZMÁNY Péter, *Hodoegus: Igazságra vezérlő kalauz*, kiad. KÖSZEGHY Péter, tan. HARGITTAY Emil, Bp., Balassi, MTA Irodalomtudományi Intézete, 2000 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 32).

² A korábbi irodalmat áttekintő, közelmúltbeli feldolgozások közül vö.: BITSKEY István: *Humanista erudíció és barokk világkép: Pázmány Péter prédikációi*, Bp., Akadémiai, 1979 (Humanizmus és Reformáció, 8.); Uő, *Konfessionen und literarische Gattungen der frühen Neuzeit in Ungarn*, Frankfurt/M.-Berlin, 1999, 114–116.; HARGITTAY Emil, *Filológia, eszméletörténet és retorika Pázmány Péter életművében*, Bp., Universitas, 2009 (Historia Litteraria, 25).

³ Ezek közül említendő: GALAVICS Géza, *Későreneszánsz és korabarokk = Művészettörténet – tudománytörténet*, szerk. ARADI Nóra, Bp., Akadémiai, 1973, 50–51.; ROZSONDAI Marianne, *Pázmány Péter Kalauzának első kiadása = Történelem – Kép: Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*, szerk. MIKÓ Árpád, SINKÓ Katalin, Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 2000, 314–316, Nr. V–9.



1. KÉP. Dizscímlap Pázmány Péter *Kalauz* című művének első kiadásához. Pozsony, 1613



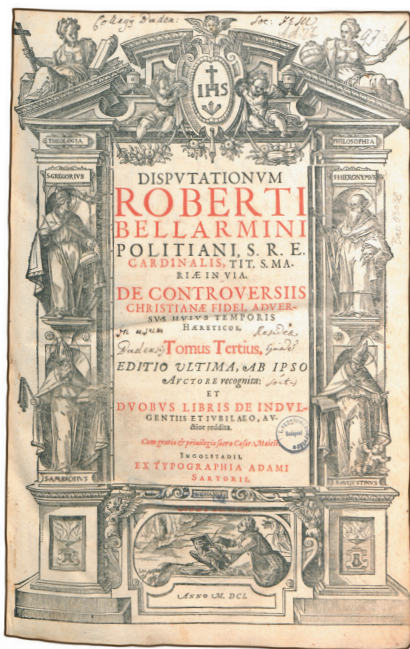
2. KÉP. Dizscímlap Pázmány Péter *Kalauz* című művének második kiadásához. Pozsony, 1623

címlapjának feliratai egy ponton módosultak, a megjelenített alakok és a címerábrázolások köre pedig bővült –, ezek az elemzések megnyugtatóan tisztázzák a legfontosabb tartalmi és ikonográfiai kérdéseket. Tekintettel arra, hogy a középpontba helyezett, Patrona Hungariae-feliratú Madonna-ábrázolás mindkét esetben a Regnum címerével kiegészülve és a „magyar szentek” alakjaitól övezve, mintegy azok „kontextusában” jelenik meg, végkövetkeztetésük meggyőző és vitathatatlan. Megállapítják, hogy e kompozíciók a Pázmány (és kortársai) által kimunkált és vallott „jezsuita patriotizmus” gondolatkerében értelmezendők. Hangsúlyozzák továbbá a két címlap, és azok megrendelője, Pázmány Péter meghatározó szerepét annak az ikonográfiai tradíciónak a kialakulásában, amely a barokk korban folyamatosan érvényesült, s erősen befolyásolta a későbbi századok hazai szakrális művészetét, annak domináns vonulatát.

Mármost, mindezekkel összefüggésben és a szerző, Pázmány Péter megrendelői tevékenységével kapcsolatban felmerülnek további kérdések is. Olyan momentumok, talán nem is lényegtelenek, amelyekkel az eddigi kutatás nem vagy alig foglalkozott. Mindenekelőtt az, hogy az első, az 1613. évi dizscímlap esetében volt-e, lehetett-e valamiféle kompozíciós előzmény, amelyre Pázmány támaszkodhatott? S ha igen – minthogy több ilyen, távoli és kevésbé távoli előkép is létezett –, akkor a számos egyéb lehetőség közül miért épp arra (azokra) esett a Kalauz szerzőjének választása? Továbbá, miként, esetleg milyen közvetítő(k) útján jutottak el Pázmány személyes instrukciói ahhoz a mesterhez, aki az első kiadás rézmetszetes címlapját „kivitelezte”? S egyáltalán, ki lehetett ez a láthatóan kitűnő felkészültségű mester, akinek ez idő szerint csak a monogramját ismerjük? Ki rejtőzik vajon a mindmáig feloldatlan PI monogram mögött? Mielőtt az utóbbi kérdésre válaszolnánk, lássunk néhányat a szóba jöhető előzmények közül.

1596-tól mintegy tíz éven át működött a bajorországi Ingolstadt városában Adam Sartorius kiadója és nyomdája, amelyet túlnyomórészt az ottani jezsuita kollégium és rendház foglalkoztatott. E nyomda egyik legnagyobb igényű és legsikeresebb vállalkozása az volt, hogy 1601-ben – immár sokadik kiadásban, ezúttal négy kötetben – megjelentette a tridentinus szemléletű hitvitázó irodalom alapművét; nevezetesen a jezsuita Roberto Bellarmino (1542–1621) *Disputationes de Controversiis Christianae Fidei adversus huius temporis haereticos* című munkáját.⁴ Azt a magisztrális összegzést, amelyet a nem kevésbé híres rendtárs, az ugyancsak kiemelkedő tekintélyű Antonio Possevino *opus absolutissimum*-nak nevezett, s amelynek szerzője, R. Bellarmino okkal érdemelte ki kortársaitól és az utókortól, épp e művére tekintettel, a „hitvitázók fejedelme” címet.

A Sartorius-féle, 1601-ben közreadott kiadás négy kötete lényegében ugyanazal az illusztrált díszcímlappal jelent meg. (3. kép) A szöveges információkat egy késő-renaisszáns stílusú *aedicula* foglalja keretbe, legfelül, kétoldalt egy-egy allegorikus nőalakkal – ők a filozófia és a teológia megszemélyesítői –, jobb- és baloldalt középen a négy nyugati egyházatya, mintegy „falfülkébe” helyezett, álló figuráival. Az építmény oromzatáról nem hiányzik a Jézus Társaság emblémája; ennek *pendant*-jaként, ugyancsak középen, legalul az ihletett szerző „ideáltípusa”, a *Jelenéseket* épp papírra vető Szent János evangélista képe látható. Ennek a díszcímlapnak az 1601 utáni évtizedekben határozott sikere volt. Felhasználása – némiképp módosított, többé-kevésbé kibővített formában – jó néhány későbbi, főleg németországi nyomtatványon kimutatható. Elsősorban olyan műveken nyilván, amelyeket tudós jezsuiták alkottak, s amelyek – minthogy különböző hittételeket magyaráznak, értelmeznek határozott polemikus éllel – végső soron a hitvitázó irodalom műfaját képviselik. E kiadványok közé tartozik például a már említett Antonio Possevino (1533–1611) munkája, amelyet Johann IV. Gymnich kölni nyomdája jelentetett meg 1608-ban, jó egy évtizeddel a velencei első kiadás után, az alábbi címmel:



3. KÉP. Díszcímlap Roberto Bellarmino *De Controversiis ...* című művéhez. Ingolstadt, 1601

⁴ E mű első kiadása ugyancsak Ingolstadtban jelent meg, három kötetben, 1586-ban, 1588-ban és 1593-ban. Ehhez és a Sartorius-nyomda tevékenységéhez: Christoph RESKE, *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet. Auf der Grundlage des gleichnamigen Werkes von Josef Benzing*, Wiesbaden, 2007 (Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen, 51), 392.

*Apparatus sacer ad Scriptores veteris et novi Testamenti.*⁵ E mű díszcímlapján két eltérés mutatkozik az előképül választott kompozícióhoz képest. Egyrészt az, hogy az egyházatyák mellett a négy evangélista alakja is helyet kapott: baloldalt, Szent Gergelyhez, illetve Szent Ambrushoz „társulva” Máté és Márk; jobboldalt, Ágoston és Jeromos mellett Lukács és János. Számunkra nem kevésbé fontos a másik különbség: eltérően Bellarmino művének címlapjától, amelyen készítői jelzést nem találunk, az *Apparatus* címlapján szignatúra tünteti fel a kivitelező mester nevét, a következőképp: *Petrus Isselburgk sculpsit Coloniae.*

Korábbi és újabb kutatások alapján meglehetősen jól ismertek azok az adatok, amelyek Pázmány Péter Pozsonyban töltött éveiről, ottani tevékenységéről, rendszeres napi foglalatosságairól tudósítanak. Ezekben az adatokban a korszak világi tisztségviselői közül többnyire a legrangosabbak fordulnak elő; főként az egymást követő nádorok, országbírók, kancellárok. Mellettük, a 17. század elejétől mind sűrűbben tűnik fel a magyar királyi kancellária 1608 óta hivatalban lévő titkárának, Ferenczffy Lőrincnek (1577–1640) a neve. Nem kétséges tehát, hogy Pázmány közeli, az 1610 körüli évektől mind szorosabb kapcsolatban állt Ferenczffyvel, akiről köztudomású, hogy fiatal kora óta kivételes szakértelemmel tájékozódott a könyvészet területén, s élénk figyelemmel kísérte az európai nyomdák tevékenységét, egykorú kiadványaikat, különös tekintettel azok illusztrációira.⁶ Valószínű tehát, hogy jól ismerte az ingolstadti és a kölni nyomdák akkori és közelmúltbeli produktumait, így Bellarmino és A. Possevino említett munkáit is. Ha így van, akkor bizonyára nem került el figyelmét az utóbbi mű díszcímlapján olvasható szignatúra, Peter Isselburg (1568–1630) készítői jelzése sem.



PETRVS IISELVRG
Sculpsit Norimberg Denat. Ft.
P. Isselburg

4. KÉP. Peter Isselburg
(1568–1630).
Egykorú rézmetszet

E nevezett mestert, Peter Isselburgot kortársai az egyik legkiválóbb német rézmetszőként és nyomdai vállalkozóként tisztelték.⁷ (4. kép) Mozgalmas életpályájának számunkra fontos eseményei a 17. század első évtizedeiben zajlottak. Miután szü-

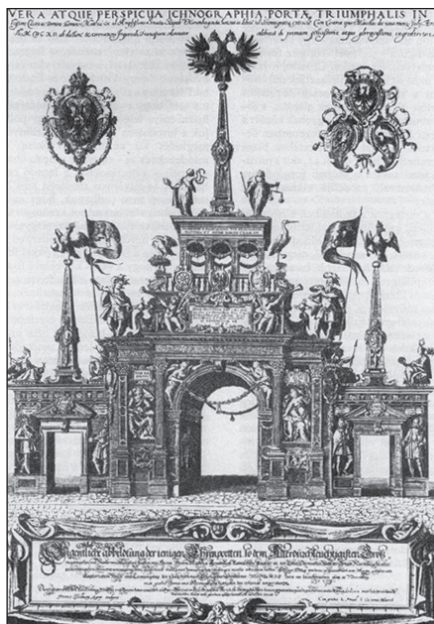
⁵ BENZING, RESKE, *i. m.*, 461.

⁶ Ferenczffy működéséhez máig alapvető: HOLL Béla, *Ferenczffy Lőrinc. Egy magyar könyvkiadó a XVII. században*. Bp., Magyar Helikon, 1980. Újabbban: VISKOLCZ Noémi, *Ferenczffy Lőrinc és Matthäus Merian d. Ä. kapcsolatához*, MKsz, 2000, 479–483.

⁷ Isselburg munkásságáról, hivatkozással a korábbi szakirodalomra: *Hollstein's German Engravings, Etchings and Woodcuts ca 1400–1700*, ed. Fedja ANZELEWSKY (et al.), Vol. XVA. Amsterdam 1986, 140–179.

5. KÉP. Diadalív I. Mátyás császár
nürnbergi bevonulása alkalmára.
Peter Isselburg metszete, 1612

szülővárosát, Kölnt elhagyta, az 1610 körüli években telepedett meg Nürnbergben, a rézmetszés műfajának egyik akkori „fellegvárában”. Mintegy 430 rézmetszetből álló életművének jelentős részét itt, e városban alkotta meg. Itteni működésének első évében Isselburg több fontos megbízást kapott, többek között a városállam vezető testületétől, a nürnbergi magisztrátustól. Ezekre a megrendelésekre egy jelentős történeti esemény adott alkalmat. Nevezetesen az az *intrada*, amelynek dátuma: 1612. július 3. A Német-római szent birodalom új uralkodója – II. Mátyás néven Magyarország és Csehország királya –, akit két héttel korábban, Frankfurtban a birodalom császárává választottak és megkoronáztak, ekkor vonult be népes kíséretével Nürnbergbe. Erre az alkalomra a nürnbergi magisztrátus impozáns díszkaput emeltetett, egyzersmind gondoskodott annak megörökítéséről is: a diadalívet ábrázoló metszetet Peter Isselburggal készítette el. (5. kép) Azzal a mesterrel, akit, ezzel egyidejűleg, a császári udvartartás is megbízott egy nem kevésbé igényes feladattal: az új uralkodó és felesége reprezentatív kettős portréjának megalkotásával. (6. kép)



6. KÉP.
I. Mátyás császár
és hitvese, Anna
Habsburg
főhercegnő.
Peter Isselburg
metszete, 1612

Kérdés mármost, hogy vajon Pázmánynak – illetve azoknak, akik az ő szűkebb környezetéhez tartoztak – volt-e, lehetett-e tudomása minderről? Nos, ebben az összefüggésben merül fel ismét és kerül előtérbe a királyi kancellária titkárának, Ferenczffy Lőrincnek a szerepe és tevékenysége. Aki a fent említett frankfurti és nürnbergi események tanúja, sőt résztvevője volt. Tagja volt ugyanis – Lépes Bálint kancellár titkáráként – az uralkodó, II. Mátyás király magyar kíséretének, s értesüléseiről be is számolt részletesen megírt leveleiben, amelyeket, igaz, nem Pázmánynak, hanem a nádornak, Thurzó Györgynek címezett és küldött.⁸ Mindenesetre nagyon valószínű, hogy Ferenczffy – ha nem is „hivatalos” minőségben, inkább személyes érdeklődéstől indítatva, „magánemberként” – módot talált arra, hogy 1612 nyarán, nürnbergi tartózkodása idején kapcsolatba lépjen a hírneves, az idő szerint sikerei csúcán álló rézmetszővel és nyomdai vállalkozóval, az immár jó ideje ott működő, azaz nürnbergi illetőségű Peter Isselburggal.

Amikor, a következő évben, 1613-ban, a *Kalauz* megjelenítése időszerű lett, Pázmány koncepciója, a tervezett díszcímlapot illetően, bizonyára világos, egyértelmű volt. Nyilvánvalóan Bellarmino főművének címlapját kívánta kiindulópontként felhasználni – nagyon is érthető okokból.⁹ Ugyanakkor bizonyos módosításokkal, amelyek közül leglényegesebb a Patrona Hungariae-feliratú Madonna-ábrázolás – illetve lent, az országcímér – középpontba helyezése, valamint az egyházatyák „helyettesítése” a magyar szentek képeivel és felirataival. Nem kétséges, hogy ezt a megrendelői utasítást valakinek közvetítenie, továbbítania kellett a kivitelező mester számára. Erre a szerepre nyilvánvalóan a bibliofil hajlamú, e téren kellőképp felkészült és jártas királyi titkár, Ferenczffy Lőrinc volt a legalkalmasabb. Mindezt, az ő fent említett kapcsolatait, főként pedig az eddig feloldatlan PI szignatúrát tekintve véve meggyőződéssel állíthatjuk: a *Kalauz* első kiadásának címlapját – az imént vázolt előzmények nyomán – kétségkívül az a rézmetsző készítette és bocsátotta a pozsonyi érseki nyomda rendelkezésére, akit a királyi kancellária titkára, Ferenczffy Lőrinc „választott ki” és ajánlott a szerzőnek, Pázmány Péternek. Az a mester, aki metszeteit számos esetben saját monogramjával jelezte, s aki – ezt nem árt hangsúlyoznunk – a műfaj németországi művelői közül az egyik legtekintélyesebb volt; nevezetesen Peter Isselburg.

Effajta közreműködő szerepre, amelyet a fentiekben a királyi kancellária titkárának tulajdonítottunk, bizonyosan nem volt szüksége Pázmány Péternek 1623-ban, amikor főművének új, második kiadását készítette elő. A korábbi díszcímlap

⁸ Vö.: *Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből 1566–1623*, kiad. JANKOVICS József, Bp.–Szeged, 1981 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 5).

⁹ Pázmány döntésében az alapvető szempont az lehetett, hogy művét a Bellarminóéhoz hasonló indítástól, hasonló felkészültséggel és igényességgel alkotta meg. Bizonyára szerepe volt emellett annak a személyes kapcsolatnak is, amely közte és rendtársa, az európai hírvéltudós között alakult ki Rómában, a 16. század utolsó évtizedében. Minderről részletesebben: KOVÁCS Lajos, *Pázmány Kalauza és Bellarmin Disputációi*, Kassa, 1908.; BRITSKEY István, *Pázmány, Szántó, Bellarmino*, Studia Litteraria, 1991, 61–67.

módosításaira, a konkrét változtatásokra vonatkozó instrukcióit ezúttal személyesen közölte a rézmetszővel, a Pozsonyban tevékenykedő Tobias Bidenharterrel. A változtatások legfontosabbika az, hogy az Árpád-ház szentjein kívül két püspök-szent is helyet kapott az új díszcímlap alakos ábrázolásai között. Ők – Szent Adalbert vértanú, illetve Szent Márton, a franciaországi Tours püspöke. Előbbi a térítő tevékenységének fő helyszíne – Esztergom –, és a Géza fejedelem udvarában kifejtett ténykedése, az utóbbi születési helye – Savaria városa az egykori Pannonia provinciában – okán került a „kitüntetett” magyar szentek közé.

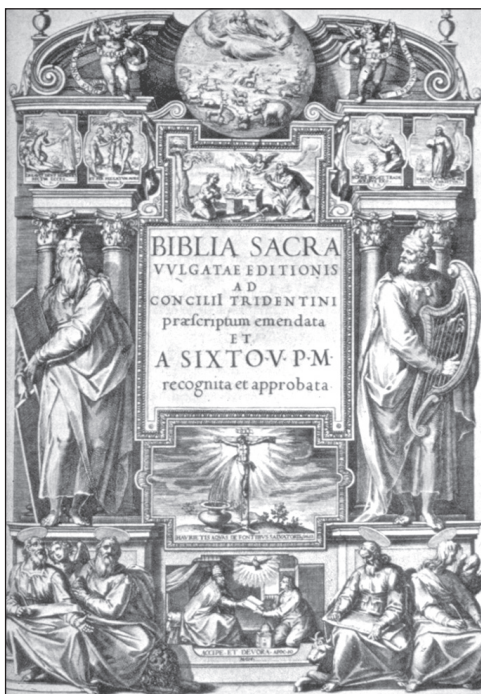
Ezt a módosított címlapot a *Kalauz* több, későbbi kiadásában is viszontláthatjuk. A kompozíció utóélete azonban nem korlátozódik ezekre az esetenkénti pusztá átvételekre. Igaz, többnyire némely elemeiben, részleteiben csupán, de jól megfigyelhető, kimutatható ez a továbbélés – mint, végső soron, egyfajta pázmányi indíttatás – a barokk kor jó néhány, ugyancsak nagy hatású grafikai, könyvművészeti alkotásán. Ez utóbbiak közül ezúttal Káldi György nevezetes Biblia-fordításának és -kiadásának díszcímlapját és kompozíciójának képi előzményeit érdemes közelebbről szemügyre vennünk.

A trentói zsinat egyik határozata értelmében, hosszas és igen alapos előkészületek után, 1592-ben, majd 1593-ban került sor az új *Vulgata* kiadására. Ezt a szentszék, a római *Sacra Sedes Apostolica* nyomdájából kikerült bibliakiadást V. Sixtus pápa kezdeményezte és szorgalmazta – a címlapon az ő jóváhagyása olvasható¹⁰ –, ám a mű az ő halála után, utódának, VIII. Kelemennek a pápasága idején látott végül napvilágot. Következésképp ez a Róma által hivatalosnak tekintett bibliakiadás *Vulgata Sixto-Clementina*, vagy inkább és gyakrabban *Biblia Clementina* néven vált ismertté a köztudatban és a könyvészeti szakirodalomban.¹¹

A *Biblia Clementina* eredeti, első kiadásait különlegesen igényes, impozáns és rendkívül részletgazdag díszcímlappal jelentette meg a római *Typographia Apostolica*. E kompozíció méltán sorolható a korszak sokszorosító grafikájának csúcsteljesítményei közé. (7. kép) A monumentális épülethomlokzatot formázó keretdísz lehangsúlyosabb motívumaiként két álló alak jelenik meg, oszlopok között: baloldalt a törvényadó Mózes, jobboldalt Dávid király a hárfával. Fent, díszes keretben ószövetségi jelenetek sora, középen, lent, egymás alatt egy-egy allegorikus ábrázolás, a Szentírásból vett kísérő, értelmező feliratokkal. Ezt az alsó sávban kétoldalt két-két evangélista ülő alakja egészíti ki: balra Máté és Márk, jobbra Lukács és János – valamennyien szimbólumaikkal. Ez a bonyolult, ám rendkívüli körütekintéssel felépített kompozíció – melynek mestere ez idő szerint nem ismert – nyilvánvalóan határozott megrendelői előírások alapján készült. A megrendelői útmutatás bizonyára a római

¹⁰ A Sixto quinto pontifico maximo recognita et approbata.

¹¹ Samuel BERGER, *La Bible au seizième siècle. Étude sur les origines de la critique biblique*, Paris, 1879, 147, ff.; *Bibbia: catalogo di edizioni a stampa 1501-1957: Catalogo collettivo delle Biblioteche Italiane*, ed. Lucio MUGNOLI, Roma, 1983. Az 1593. évi kiadásról: 136, Nr. 762, 7.



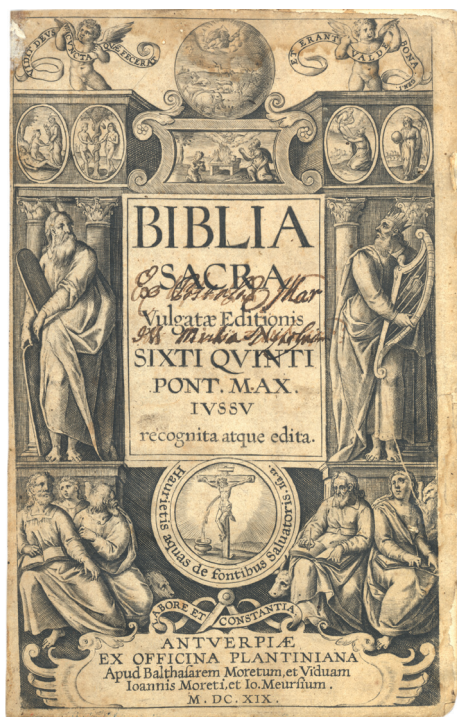
7. KÉP. A *Vulgata Sixto-Clementina* díszcímlapja. Róma, 1593

Università Gregoriana tudós jezsuita professzorainak egyikétől, talán a kötet bevezető írásának szerzőjétől, Roberto Bellarminótól származott.

A Biblia Clementina szövegét, mint a Róma által „hivatalosnak”, autentikusnak tekintett katolikus Vulgata-szöveget, a 17. század eső évtizedeiben Európa majd mindegyik számottevő nyomdája megjelentette. Ezzel egy időben folyamatosan, s mind nagyobb számban készültek és jelentek meg a Vulgata fordításai, különböző nemzeti nyelveken. E kiadványokat egymással összevetve megkockáztatható egy, többé-kevésbé általános érvényű megállapítás. A latin nyelvű későbbi kiadások többsége – ha kisebb-nagyobb módosításokkal is – átveszi és felhasználja a Biblia Clementina eredeti díszcímlapját; ezt figyelhetjük meg, egybeközött a Vulgata 1619-ben elkészült antwerpeni, majd az 1620. évi lyoni kiadásán. (8–9. kép) A nemzeti nyelvű – francia, német, lengyel –

kiadások esetében viszont nem ez a helyzet; ezek díszcímlapjai az előzménytől, az 1593. évi római kiadásétól teljesen függetlenek. Jellemző és tanulságos példaként arra a pompásan kidolgozott kompozícióra hivatkozhatunk, amely a latin Vulgata 1621-ben elkészült és Párizsban megjelentetett francia fordításának címlapját képezi.¹² (10. kép) Ezen, az eredeti címlap két „főalakját”, Mózeszt és Dávid királyt két kitüntetett kortárs személyiség helyettesíti: a római pápa, V. Pál és a francia király, XIII. Lajos; ők állnak, méltóságteljes ornátusban, illetve ünnepi díszöltözetben kétoldalt, az *aedicula* oszloppárjai között. Előbbi, mint Krisztus élő földi helytartója, utóbbi, mint a legkeresztényebb király – *Rex christianissimus* – a földkerekségen. Ők ketten, mint az egyedül üdvözítő hit hirdetői és védelmezői, mint a legfelsőbb egyházi és – francia alattvalói szemében – a legfőbb világi hatalom letéteményesei. Az építmény oromzatán, középen az igaz hit (a tiszta igazság) allegorikus megszemélyesítője tűnik fel, ruhátlan nőalak képében, mint *vera Religio (nuda Veritas)*.

¹² Vö. Bettye Thomas CHAMBERS, *Bibliography of French Bibles*, II, 17th century, Genève, 1994 (Travaux d'Humanisme et Renaissance, 282), Nr. 1107.



8. KÉP. Díszcímlap a *Vulgata Sixto-Clementina* 1619. évi antwerpeni kiadásához



9. KÉP. Díszcímlap a *Vulgata Sixto-Clementina* 1620. évi lyoni kiadásához

Nem kétséges, hogy ez a további figurákban, valamint címerekben és feliratokban bővelkedő bonyolult kompozíció egy nagyívű ikonográfiai programot valósít meg. Ami egyértelműen megállapítható: ennek a képi programnak világosan felfejthető, „kódolható” üzenete van, s ez az üzenet igencsak távol került attól a gondolatköről, amelyet a *Vulgata* biblia eredeti címlapképe sugall és hirdet. Ennek az 1621-ből származó párizsi kiadványnak – és a további, ugyancsak nemzeti nyelven megjelentetett, közel egykorú *Vulgata*-kiadásoknak – az ismeretében, ebben az összefüggésben lesz különösen figyelemre méltó az a megoldás, amelyet az első magyar nyelvű és teljes szövegű katolikus bibliafordítás, a Káldi-Biblia díszcímlapján figyelhetünk meg; az a kompozíció, amely a fordító, Káldi György elgondolása, útmutatása nyomán készült.¹³ Nyilvánvaló ugyanis, hogy a címlap megformálásához szükséges instrukciókkal ő

¹³ RMK I, 551.; RMNy II, 1352.; A Káldi-Bibliáról és címlapjáról, hivatkozással a korábbi irodalomra: *Szent Biblia = Az európai iparművészet stíluskorszakai: Barokk és rokokó*, szerk. Péter Márta, Bardoly István, Bp., Iparművészeti múzeum, 1990, 53, Nr. 1.31; *Biblia sacra Hungarica. A könyv, amely örök*, szerk. HELTAI János, GÁBORJÁNI SZABÓ Botond, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 2008 (Bibliotheca Nationalis Hungaricae), 204–205.

maga látta el azt a – név szerint egyelőre ismeretlen – rézmetszőt, akit az idő szerint, 1626-ban, a kiadó, Formika Máté (Matthäus Formica/Formick) bécsi nyomdája foglalkoztatott.

Káldi eljárásának lényege a korszak latin nyelvű Vulgata-kiadásaihoz hasonló. Ahogy azok, úgy ő is a Biblia Clementina eredeti, római kiadásának díszcímlapjából indul ki, alapvetően annak felépítését, kompozícióját követi. Átemeli, megtartja a domináns motívumokat – Mózes és Dávid király monumentálissá növesztett alakjait és a négy evangélistát –, s elhagyja mindazt, amit elhagyhatónak vél; ezeket új elemekkel, motívumokkal, figurákkal és feliratokkal helyettesíti. Teszi ezt mindkét változat esetében, minthogy a Káldi-Bibliának – ugyanannak az 1626. évi bécsi kiadásnak –, mint köztudott, két különböző címlap-variánsa van. (11–12. kép) Az első változaton, a „*Szent Biblia...*” kezdetű szövegtest alatt egy ugyancsak négyzetes alakzat jelenik meg, amelyben egy sajátos, ebben a kontextusban egyedülálló képi összeállítás látható: középen Loyolai Szent Ignác álló alakja, körülötte az álta-

la alapított Jézus-társaság négy illusztris tagjának mellképével. Utóbbiak közül Xavéri Szent Ferenc (1506–1552) az egyetlen, aki a *Biblia* kiadásának évében a katolikus egyház szentjei közé tartozik. A további három szereplőt az őket megnevező felirat a *beatus* (boldog) jelzővel (mármint annak kezdőbetűjével) illeti; ők – Borgia Szent Ferenc (1510–1572), Kosztká Szent Szaniszló (1550–1568) és Gonzaga Szent Alajos (1568–1591).

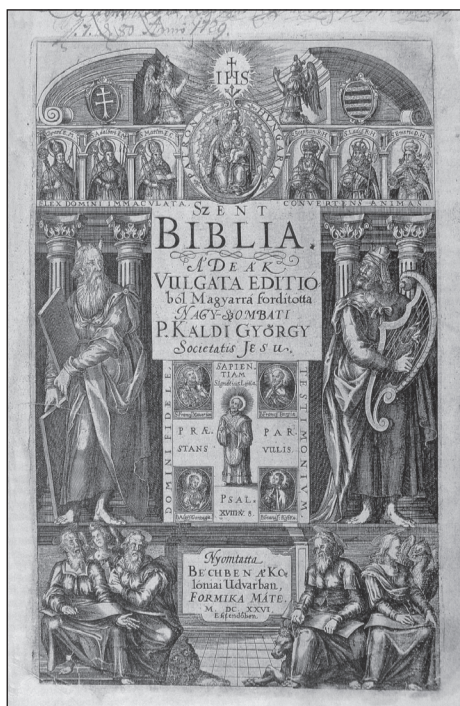
Nem tudhatjuk pontosan, legfeljebb sejtéseink lehetnek arra vonatkozóan, vajon mi indította Káldi Györgyöt arra, hogy utóbb lemondjon ennek az ötalakos csoportnak a megjelenítéséről. Tény, hogy a második variánsban – azokban a kötetekben, amelyek valamivel később és jóval nagyobb példányszámban kerültek ki a nyomdából – ez a „rendhagyó” alakzat nem szerepel.¹⁴ Lehetséges, hogy, miután szembesült az első változattal, Káldi felismerte: rendtársainak ez a változtatott együttese – mint sajátos „szellemi arcvonal”, újabb keletű és rossz emlékü



10. KÉP.

Díszcímlap a *Vulgata Sixto-Clementina* francia kiadásához. Párizs, 1621

¹⁴ Ily módon lemaradt arról annak a majuszkulás feliratnak a folytatása, amely a szövegtest feletti vízszintes sávban indul, e szavakkal: *Lex Domini Immaculata convertens animas* (Az Úr törvénye tökéletes, enyhíti a lelket). A zsoltsáridézet forrása: Ps. 19 (18), 7.



11. KÉP.
A Káldi-Biblia díszcímlapja.
Első változat. Bécs, 1626

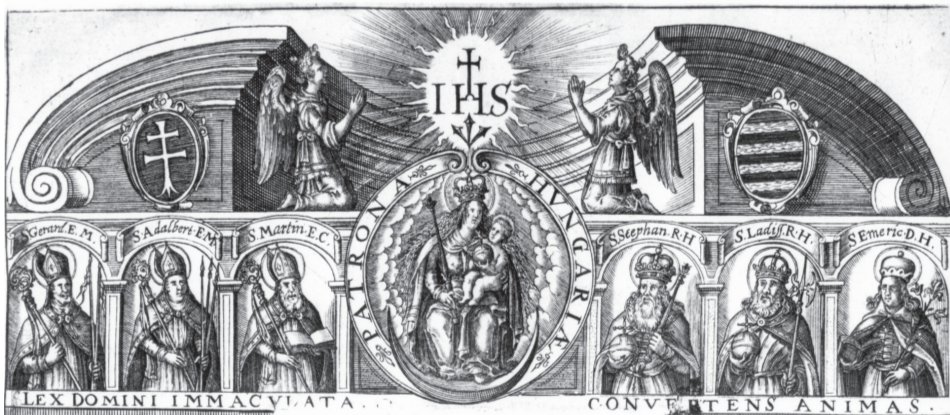


12. KÉP.
A Káldi-Biblia díszcímlapja.
Második változat. Bécs, 1626

kifejezéssel élve: valóságos élcsapat – nem biztos, hogy egyöntetű lelkesedést keltené a biblia használói, olvasói, a majdani „befogadók” körében. Némelyeknek tettszene nyilván, másoknak kevésbé, vagy egyáltalán nem. Márpedig ezt neki, aki az ország katolikus népességét, annak egészét kívánja megszólítani – amint ezt az „oktató intésben”, a kötet bevezetőjében meg is teszi –, illő tekintetbe vennie. Ami az elszánt és elhivatott rendtársakat, a boldog és üdvözült jezsuitákat illeti, lehet, hogy belőlük ezúttal kevesebb több lenne. Mindenesetre óvakodnia kell attól, hogy túllőjön a célon.

De mi is itt a cél voltaképp? Erről, azaz Káldi György felfogásáról és iránymutatásáról, amely híveinek, a hazai katolikusoknak szól, ha nem is a verbális közlés eszközével, de talán minden elokvens okfejtésnél és megnyilatkozásnál többet, lényegesebbet mond maga a kompozíció. A díszcímlap, a maga összetettségével, a megfellebbezhetetlen előzményre történő világos utalással (szóban és képben), főként pedig az újonnan megformált és beemelt ábrázolásoknak azzal a sorozatával, amelyet a képmező felső részén látunk, s amely e grafikai alkotást kiváltképp hatásossá teszi.

Példás összhangban azzal, amit a kötet tartalmaz – hisz a kinyilatkoztatás, a Szentírás szólal meg benne, a római Szentszék intencióját és interpretációját



13. KÉP. Részlet a Káldi-Biblia díszcímlapjáról

követve, a magyarok nyelvén –, az ország, a *regnum* égi oltalmazói jelennek meg és vonulnak itt fel, éspedig alaposan átgondolt, felettébb invenciózus összeállításban. A megdicsőült magyar szentek kiválasztása, csoportosítása részint nagy múltú, régi, illetve kevésbé régi tradíciót követ, részint, bizonyos tekintetben, át is formálja, megújítja azt. Az Árpád-ház szentjei között Erzsébet itt nem szerepel; e körből azok maradtak – István és László király, valamint Imre herceg –, akik az ország tényleges (illetve, Imre esetében deignált) uralkodói voltak. A szentéletű püspökök köre viszont kibővült: Márton és Adalbert mellett az utóbbi kortársa, Imre herceg egykori nevelője, Gellért csanádi püspök is helyet kapott. Némiképp újszerű tehát az összeállítás, ám körültekintő, meggyőző és konzekvens. (13. kép)

Térítő főpapok egyfelől; egyikük a *regnum* ősi földjének szülötte, a másik kettőt ide, e földre vezette a gondviselés. A keresztény hit terjesztésén, a hit védelmében munkálkodtak mindhárman – itt, az országban, vagy a tágabb Európában; közülük ketten az életüket is adták ezért. Uralkodók másfelől, akik a királyság ősiségét, históriájának dicső kezdeteit idézik, s akiket – tetteik, elhivatottságuk okán – nem érdemtelenül emelt választottai közé a római anyaszentegyház.

Az örök haza, a mennyek országának lakói ők immár, valamennyien, akik itt felsorakoznak, akiknek a képe itt, a Mária alakját kétfelől övezve megjelenik. Helyük ott van, a mennyek királynőjének oldalán, amint azt a jól kiérlelt kompozíció centrális motívuma sugallja. Mi több, „szó szerint” és félreérthetetlenül ki is fejezi. Közbenjárásuk, ahogy eddig, a múltban sem volt, úgy most és a jövőben sem lesz, mert nem lehet hiábavaló. A *regnum* ugyanis, alapítójának akarata szerint az Istenanya különös oltalma, pártfogása alatt áll. Ezt nyomatékosítja a Madonna-ábrázolás hangsúlyos, nagybetűs felirata: *Patrona Hungariae*.

Mindennek rövid összegzéseként megállapíthatjuk: egyedülállóan koherens, következetes az az eljárás, ahogy a Káldi-Biblia címlapképe a korszak magyar katolikusaiknak *credóját*, a jezsuita patriotizmus ideáját a vizuális ábrázolás nyelvén megje-

leníti és hirdeti. Ehhez bizonyára szükség volt a bibliafordító, Káldi György pontos, akkurátus megrendelői instrukcióira. Ám nem csak azokra. Talán nem túlzás, ha azt állítjuk: ahhoz, hogy ezek az előírások egyáltalán megfogalmazódhassanak – mi több: ahhoz, hogy Káldi fordítása elkészüljön és kiadásra kerüljön –, az előzmények ugyancsak nélkülözhetetlenek voltak. És itt nem csak a távoli, az előző századból származó, Rómától átvett előzményről, a latin Vulgata-kiadásról és annak eredeti címlapképéről van szó. Pázmány Péter főműve, a *Kalauz* két kiadásának címlapvariánsai, s tágabb értelemben: a primás-érsek munkássága nélkül a Káldi-biblia, s annak üzenet-értékű díszcímlapja aligha készült volna el.

